

<https://doi.org/10.15407/mics2020.12.041>

УДК 94(477.25)Правдич-Немінський

Олексій Болдирєв,

кандидат біологічних наук

Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, Київський академічний університет

Oleksiy.boldyriev@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>

КИЇВСЬКІ АДРЕСИ ВОЛОДИМИРА ПРАВДИЧА-НЕМІНСЬКОГО

Біографія українського нейробіолога та фізіолога професора Володимира Правдича-Немінського (1879–1952), якому належить світовий пріоритет у вивченні електроенцефалограми ссавців, є малодослідженою. Історіографічний огляд демонструє низьку увагу дослідників до особистого життя науковця, що пов'язано з його арештом, засланням і подальшими репресіями з боку радянських органів державної безпеки. У рамках цієї розвідки вдалося зібрати та опрацювати найповніший матеріал щодо київського періоду його життя (1879–1929). Досліджено адреси в Києві, за якими мешкав або перебував Правдич-Немінський: будинки у власності його батьків, орендовані та службові квартири, установи, де він навчався чи працював. Уперше описано його родинне коло – це батьки Володимир та Анна, дядько Микола, брат Павло. Також виявлено невідомі раніше факти його особистого життя, зокрема щодо одруження 1906 чи 1907 р. з Анною Людвигівною, зміни прізвища, таємного шлюбу й смерті його другої доньки, родинного побуту. Досліджено коло знайомих Правдича-Немінського в Київському політехнічному інституті й Всеукраїнській академії наук. Важливим джерелом для дослідження біографії є виявлена та опрацьована архівно-кримінальна справа 1929 року, за якою його було репресовано. Поставлено питання про необхідність збереження історичної пам'яті про непересічного науковця й киянина.

Ключові слова: історія науки, Київ, Володимир Правдич-Немінський, київські адреси, репресовані науковці, нейробіологи, біографії.

¹ Винятками з правила є Леся Українка, якій станом на 1987 р. було присвячено сім дощок, Тарас Шевченко і Олександр Богомолець – по п'ять (чотири дошки останньому розміщено на будинках вулиці Академіка Богомольця), Микола Островський, Пилип Козицький, Євген Патон, Олександр Бойченко, Григорій Петровський, Микола Лисенко – по три меморіальні дошки (Галайчук, А. М., & Воронцов И. Н. (1987). *Киев. Страницы мемориальной летописи: фотопутеводитель-справочник*. Київ). Прикро, але автору не вдалося відшукати повного сучасного переліку меморіальних та анотаційних дощок Києва, окрім зібраного волонтерами українського розділу Вікіпедії, який містить неточності. Немає навіть повного переліку меморіальних дощок, присвячених Тарасові Шевченку, яких суттєво додалося у Києві в часи незалежності України.

² Васильев, К. К., & Бородулин, В. И. (2019). Материалы для биографии лидера терапевтической науки Украины Ф. Г. Яновского (1860–1928). *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини*, 1, 63–73.

³ Див. зокрема: Юркова, О. В. (2016). Світлина з ювілею М. Грушевського 1926 р.: проблеми атрибуції. *Український історичний журнал*, 6, 24.

Ми ходимо вулицями Києва, іноді звертаючи увагу на старовинні будинки, які вціліли в місті попри війни ХХ століття й забудову століття ХХІ, але рідко задумуємося, хто там мешкав і як ці люди жили понад сто років тому. Про деякі персоналії нагадують меморіальні дошки на будинках, але зазвичай їх одна-дві: на будинку, де особа мешкала, та на будівлі, де працювала ¹. Утім, для киян, які за час життя в місті змінили декілька помешкань, сліди в наш час стають зовсім непомітними. Навіть щодо такої відомої особи, як лікар Феофіл Яновський (про якого містянам нагадують дві меморіальні дошки та пам'ятник), у сучасних виданнях зазначено неправильну адресу квартири, яка сама вже ввійшла в міські легенди ². Що вже казати про видатних киян, біографії яких рясніють білими плямами та досі не описані на належному рівні. Серед «неканонічних» науковців першої половини ХХ ст., які зазнали переслідувань радянської влади й не потрапили у фокус уваги суспільства в незалежній Україні, таких чимало. Тому для відтворення умов життя в той період важливо прослідкувати їхній рух у просторі та часі міського середовища, виявити зв'язки з будівлями помешкань і установ, відомими сучасниками. Виявлення деталей помешкань та міського оточення навіть добре вивчених персоналій минулого потребує великих зусиль, але

й дає змогу відтворити значно точніше перебіг історичних подій. Зокрема для автора цієї розвідки великим джерелом натхнення були результати подібних досліджень щодо світлини, зробленої у квартирі Михайла Грушевського, опубліковані в низці праць Оксани Юркової ³.

Цю працю присвячено непересічному, але забутому в Києві науковцеві – фізіологу Володимиру Правдичу-Немінському (1879–1952), який народився і прожив у місті майже пів століття. Виходець зі шляхетного українсько-польського роду, він працював у Київському університеті, Київському політехнічному інституті, Київському сільськогосподарському інституті, був одним із перших співробітників Української академії наук. Правдич-Немінський відомий науковими працями з електрофізіології і нейрофізіології, серед яких найважливішими є запис і аналіз першої у світі електроенцефалограми (ЕЕГ) із непошкодженого черепа ссавця. Саме він уперше розробив методику ЕЕГ, яка дає змогу оцінити електричну активність головного мозку людини і яку нині використовують у клініках у всьому світі. У своїх працях 1913 і 1926 рр. він уперше описав хвилі потенціалів мозку, які згодом перевідкрив німець Ганс Бергер (альфа-, бета-, дельта-ритми тощо). Арешт у 1929 р. й подальші поневіряння на півночі Росії перервали

⁴ Быков, К. М. (1958). Владимир Владимирович Правдич-Неминский. У В. В. Правдич-Неминский, *Электроце-ребрография, электромиография и значе-ние ионов аммония в жизненных процессах организма* (с. 5–16). Ленинград. (Нарис датовано 1956 р.)

⁵ Воронцов, Д. С. (1959). Развитие физиологии в Киеве. У Д. С. Воронцов, В. М. Нікітін, & П. М. Серков, *Нариси з історії фізіології на Україні* (с. 122). Київ: Вид-во АН УРСР.

⁶ Профессор В. В. Правдич-Неминский (к 100-летию со дня рождения). (1979). *Нейрофизиология*, 11 (4), 393–394.

наукову кар'єру Правдича-Немінського. Лише часткова реабілітація у 1949–1952 рр. урятувала його ім'я від повного наукового забуття на батьківщині, втім, дослідники його біографії та наукової діяльності переважно уникали деталей, пов'язаних із репресіями. Немінський не встиг отримати суспільне визнання та нагороди у період Російської імперії, був затаврований радянською владою як представник «поміщицького класу», втратив світовий науковий пріоритет у галузі фізіології унаслідок арешту й подальших переслідувань, а в незалежній Україні не став відомим, імовірно, через те, що був далеким від політичного життя. Тим не менш, це був учений світового рівня, який заслуговує на увагу так само, як Іван Пулюй із його Х-променями чи ракетник Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей). Метою цього дослідження було описати київський період життя Володимира Правдича-Немінського як важливу частину його майбутньої біографії, а для цього визначити адреси в місті, пов'язані з його перебуванням, і проаналізувати коло його знайомств.

Опубліковано лише декілька нарисів біографії Володимира Правдича-Немінського. Найповніший із них (автор – Костянтин Биков, 1958 р.) ⁴ містить чимало неточностей і замовчувань, оскільки написаний у радянські часи, коли питання походження і репресій не могло було висвітлено правди-

во (Биков був одним із ключових організаторів антинаукової «павловської сесії», яка впродовж 1950–1953 рр. добряче попсувала життя фізіологам усього СРСР та України зокрема). Зокрема, у нарисі не згадано про статки родини науковця, арешт, звільнення з роботи тощо. Крім того, Биков, вочевидь, мав доступ лише до матеріалів останнього, московського періоду життя Правдича-Немінського, натомість київські матеріали використовував лише частково. Саме тому є низка помилок, зокрема згаданий у нарисі й довгий час незрозумілий автору цієї публікації професор хімії Бордзиловський, який керував дипломною роботою Правдича-Немінського в університеті (насправді це був Яків Миколайович *Барзиловський*).

Деякі дані про Правдича-Немінського наводить Данило Воронцов у «Нарисах розвитку фізіології на Україні» (1959) ⁵, однак вони стосуються переважно наукової діяльності вченого, а у біографічних відомостях також не згадано про репресії. Оминає біографічні відомості про науковця і редакційна стаття журналу «Нейрофізіологія», присвячена століттю від його народження (1979) ⁶.

У посібнику «Історія медицини» Сергія Верхратського (1978, 1983, 1991 рр. видання) ім'я Правдича-Немінського не згадується взагалі серед видатних українських і російських фізіологів, що зробили внесок

⁷ Варивода, К. С. (2015). *Становлення і розвиток електрофізіології в Україні (кінець XIX – перша половина XX століття)*. (Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07). ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди».

⁸ Герасимова, Л. И., Лупандин, Ю. В., & Мейгал, А. Ю. (2013). Памяти нейрофизиолога В. В. Правдича-Неминского. *Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Биологические науки*, 2 (131), 372–384.

⁹ Болдирев, О. (2016). Правдич-Немінський (1879–1952): перша ЕЕГ та боротьба за нейронауку. *Моя наука*. Retrieved from <https://my.science.ua/pravdych-neminskyj-1879-1952-persha-eeg-ta-borotba-za-nejronauku/>.

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364.

¹¹ Balinsky, B. I. (2009). *Memoirs*. Global Print, 79–82.

¹² *Адрес-календарь Киевской губернии на 1888 год с адресами квартир и алфавитным указателем фамилий*. (1888). Киев, 28.

¹³ Тарановский, Н. (Сост.). (1882). *I-е прибавление к путеводителю «Киев и его окрестности»: улицы, домовладельцы и номера их домов во всех восьми частях города Киева с его предместьями*. Киев, 44.

у медицину, – і це при тому, що електроенцефалограми знімали хоч раз у житті чи не кожній людині в Європі! У сучасних українських підручниках із фізіології це виправлено, й згадки наявні, хоча й недетальні. Деяку інформацію наведено у дисертації Катерини Вариводи⁷ та дотичних публікаціях, але вони також здебільшого присвячені добре описаній частині наукового внеску. Наукову творчість Правдича-Немінського описують російські фізіологи Петрозаводська, де професор завідував кафедрою фізіології у 1940–1941 рр.⁸, однак звернення автора щодо деталей життя вченого до музею Петрозаводського університету не дало результату.

Найповнішу біографічну картину вдалося зібрати автору цієї праці в рамках історичного проєкту, підтриманого Федерацією європейських товариств нейронаук у 2016 р.⁹ Серед опрацьованих матеріалів окрім зіставлення даних літератури була групова карна справа Правдича-Немінського та Станіслава Непокійчицького¹⁰, що зберігається в Центральному державному архіві громадських організацій (ЦДАГО) України. Деякі відомості вдалося також віднайти в документах і публікаціях ВУАН за 1920-ті рр., мемуарах біолога-емігранта Бориса Балінського¹¹, матеріалах, зібраних російським краєзнавцем Олександром Рашкевичем, адресних книгах Києва за 1899–1916 рр., вихідних даних наукових статей нейрофізіолога.

Київське життя Володимира Немінського (а саме таке прізвище він мав при народженні) можна розділити на два періоди. Найменш дослідженим є період від народження 1879 р. до від'їзду для навчання до Казанського університету 1901-го – 22 роки. Народився і мешкав він у Києві, а навчався у Першій київській гімназії. У Казані він перебував недовго (Биков повідомляє про «адміністративні репресії», однак не наводить деталей), і вже 1903 р. знову повернувся до Києва. Другий період – 1903–1930 рр. – пов'язаний із найважливішими науковими відкриттями та подіями особистого життя.

Батьками Володимира були Володимир Станіславович та Анна Юхимівна Немінські. Немінський-старший був банківським службовцем і багатим землевласником, який володів чималим наділом землі в Подільській губернії. У адрес-календарі Київської губернії за 1888 р.¹² зазначено, що він був секретарем Київського земельного банку, хоча в такому самому виданні за 1878 р. його прізвища немає. Адресні книги «Весь Киев» називають Немінського секретарем банку до 1906 р., а надалі – працівником його канцелярії.

Де саме мешкали батьки науковця на момент його народження, наразі невідомо, проте в переліку власників будинків у Києві за 1882 р. у власності Володимира Немінського зазначено будинок № 9 по вулиці Малопадвальної¹³ (зруйнований у ХХ ст.) у середміс-

¹⁴ Адрес-календарь Киевской губернии на 1888 год.

¹⁵ Богуславский, С. М. (1914). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев. Див. іменний покажчик.

¹⁶ Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання. (2004). (Кн. 1: Київ. Ч. 2: М-Ст.), Київ, 605.

¹⁷ Ковбасюк, Ю. В. та ін. (Ред.). (2012). *Державне управління: підручник* (Т. 1, с. 179). Київ; Дніпропетровськ.

¹⁸ Давидов, Д. Я. (Сост.). (1899). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев, 15, 37.

¹⁹ Звід пам'яток, 657.

ті Києва. Імовірно, в цьому будинку й розпочалося дитинство Володимира-молодшого. У адрес-календарі 1888 р. надруковано, що Володимир Станіславович мешкав у будинку № 17 по тій самій Малопадвальной¹⁴. Цей будинок указаний у адресних книгах Києва в 1899–1916 рр. як власність Анни Юхимівни Немінської, а його мешканцем 1914 р. записаний її молодший син Павло¹⁵. Про брата Правдича-Немінського нічого невідомо, окрім того, що він пропав безвісти під час російсько-української війни в 1918–1919 рр. Будинок до наших днів не зберігся, а за даними «Зводу пам'яток історії і культури Києва»¹⁶ за цією адресою у 1910-ті мешкав С. Бразуль-Брешковський – журналіст, який вів приватне розслідування відомої «справи Бейліса», а пізніше (1918 р.) очолював 1-й відділ Бюро преси Українського телеграфного агентства¹⁷. Будинки по сусідству – номер 14 із 1905 р. і 16 із 1907 р. – належали родині відомого лікаря й професора університету Феофіла Яновського. Яновські продали ці помешкання 1912 р. Імовірно, в будинку 17 і мешкав Володимир-молодший під час навчання у гімназії. Звідси можна було пішки дістатися Першої гімназії на Бібіковському бульварі, 14.

В адресній книзі за 1899 р.¹⁸ також зазначені два будинки неподалік, що були у володінні Володимира Станіславовича: по вулиці

ці Михайлівській, 17 та в Михайловському провулку, 2 (рис. 1). Цей подвійний будинок середини ХІХ століття належав з 1864 р.

Рис. 1. Будинок, який належав В. С. Немінському до 1900 р. по вулиці Михайлівській, 17. Фото 2012 р. (автор: АМУ-81 з Wikimedia Commons; ліцензія: CC BY 3.0)

статському раднику С. Тархову, потім купцеві першої гільдії І. Ванштейну. 1879 року будинок перебудував архітектор Володимир Ніколаєв для іншого купця першої гільдії С. Френкеля. У 1890-ті та до 1901 р. будинком деякий час володів Володимир Станіславович Немінський. У садибі окрім будинку (що зберігся дотепер) були сарай для екіпажу, стайні, корівник, сінник, комори, колодязь. У «Зводі пам'яток історії та культури Києва»¹⁹ стверджується, що будинком від 1898 р. володів О. Агранов, проте в адресних книгах за 1899 і 1900 рр. зазначено, що

²⁰ Петров, И. Д. (Сост.). (1900). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев, 114.

²¹ Радоминский, М. А. (Сост.). (1901). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев, 123.

²² Богуславский, С. М. (1914). *Весь Киев*.

²³ Богуславский, М. А. (Сост.). (1913). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев, 215.

²⁴ Там же, 1913.

²⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 21.

власником був Немінський-старший. Купець другої гільдії Олександр Миколайович Агранов володів сусіднім будинком номер 19 у 1900 р.²⁰, а будинок 17 докупив 1901 р.²¹

По сусідству з цим будинком у 1890-ті мешкали чимало науковців і лікарів, зокрема, в будинку № 21 до 1898 р. – Олексій Семенович Лесков, директор Олександрівської лікарні та головний санітарний лікар Києва, а в будинку 22б – лікар-невропатолог Йосип Дейч.

Немінський-старший 1901 р. купив інший подвійний будинок: на Малій Васильківській (нині – Шота Руставелі), 5/6 та Прозорівській, 6/5 (нині – Еспланадна)²². Обидва будинки не збереглися. З 1913 року Володимир Станіславович володів також землею у Пущі-Водиці, популярному місці відпочинку заможних киян. Володимир Станіславовичу належали ділянки № 166 і 167 по Гоголівській (нині – вулиця Федора Максименка)²³, на розі з 8-ю лінією. Імовірно, там були садиби з будинками, зокрема, про це зазначено у карній справі Праща-Немінського (рис. 2).

У 1900 році в довідниках з'являється ім'я брата Володимира Станіславовича і дядька Володимира Володимировича – Миколи Немінського. Він, як і брат, працював у Земельному банку за адресою Інститутська 7, а мешкав у 1900–1902 рр. неподалік у

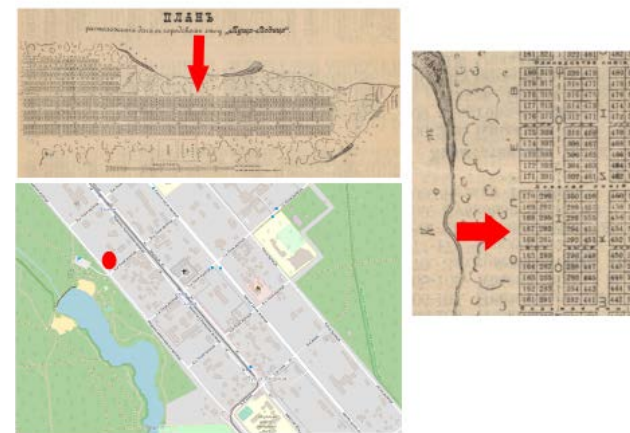

Рис. 2. Карта Пущі-Водиці з ділянками 166–167, які належали Немінським (1913 р., із «Весь Киев») та сучасна карта (з OpenStreetMap, © OpenStreetMap contributors)

орендованому помешканні на Левашовській, 30 (нині – Шовковична). З 1903 року Микола Станіславович записаний власником садиби на Брест-Литовському шосе, 58 (нині – проспект Перемоги). Можливо, хтось із родини володів цією землею і раніше, оскільки 1902 р. вона записана на когось на ім'я «Немінський И. Е.». У 1913 році Микола Немінський був членом правління Київського відділу Імператорського російського товариства рибництва та риболовлі²⁴. За даними чекістів, Микола Станіславович Немінський був відомим діячем київського Клубу російських націоналістів. Його одним із перших розстріляли більшовики після захоплення влади в Києві 1919 р.²⁵

²⁶ Богуславский, М. А. (Сост). (1906). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев.

²⁷ Быков, К. М. Владимир Владимирович Правдич-Неминский, 5.

²⁸ Богуславский, М. А. (Сост). (1907). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев. Див. іменний покажчик.

²⁹ Богуславский, М. А. (Сост). (1909). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев. Див. іменний покажчик.

³⁰ Богуславский, М. А. (Сост). (1910). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев. Див. іменний покажчик.

³¹ Богуславский, М. А. (Сост). (1911). *Весь Киев: адресная и справочная книга*. Киев. Див. іменний покажчик.

³² Маевский, В. (1998). Догнать уходящий поезд. *Зеркало недели*, 45, 6–13 ноября.

³³ *Весь Киев...* 1916. Див. іменний покажчик.

1906 року в адресній книзі згадано ім'я Володимира Володимировича Немінського, який орендував помешкання на Малій Володимирській (нині – Олеся Гончара) ²⁶. 1907 року Немінський-молодший закінчував фізико-математичний факультет Київського університету й паралельно навчався і працював у хімічній лабораторії Київського політехнічного інституту під керівництвом професора Володимира Плотникова ²⁷. У довіднику за цей рік імені Володимира немає (і у наступному за 1908-й також), зате зазначено, що в будинку власності його батька на Малій Васильківській проживала Олександра Людвігівна Немінська ²⁸, дружина науковця впродовж наступних понад 40 років, похована разом із ним на Міуському цвинтарі Москви. Отже, імовірно 1906 чи на початку 1907 р. Володимир Немінський одружився. Походження Олександри Немінської та деталі її біографії невідомі. Вона мешкала з ним у останні роки в Москві, на кілька років пережила його й допомагала оформити помертне видання його праць.

У 1909–1916 рр. родина Володимира Немінського жила в орендованих квартирах. Цікаво, що нащадок заможної родини не тільки не обрав стабільну кар'єру банківського службовця, щоб зайнятися науковими дослідженнями в галузях хімії та фізіології, а й винаймав житло. 1909 року родина

орендувала помешкання в будинку № 58 на Малій Володимирській (не зберігся), який належав Марії Степанівні Галенковській ²⁹. З 1908 року Немінський працював у лабораторії при кафедрі фізіології медичного факультету Київського університету, що розташовувалася в Червоному корпусі на Володимирській, 58, хоча це жодного разу не згадано в адресних книгах. У 1910 році Немінські мешкали на Пироговській, 10 ³⁰. У 1911 році вони переїхали на Львівську, 37 ³¹ (нині вулиця Січових Стрільців, будинок не зберігся), у двоповерховий будинок, що належав Михайлові Єлисейовичу Соллов'ю – купцю селянського походження, що за постачання харчів до армії під час російсько-японської війни отримав особисте дворянство ³². У 1913–1915 роках Немінські орендували помешкання в будинку № 26 на вулиці Нестерівській (нині – Івана Франка), який належав депутату IV Державної думи та гласному Київської міської думи Олександрі Киху. До 1907 р. в цьому будинку мешкав майбутній географ Отто Юлійович Шмідт. У 1916-му Немінські орендували квартиру в прибутковому будинку Олени Бокій на вулиці Святославській, 14 ³³ (нині – вулиця Липинського). Цікаво, що в будинку № 8 неподалік у 1906–1909 рр. мешкав майбутній колега Немінського з Політехнічного та Сільськогосподарського інститутів Воло-

³⁴ Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання. (2011). (Кн. 1: Київ. Ч. 3: С-Я), Київ, 1898-1899

³⁵ Донік, О. М. (2014). Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності. *Український історичний журнал*, 3, 22-37.

³⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 21.

³⁷ Быков, К. М. Владимир Владимирович Правдич-Неминский, 6.

³⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 32.

³⁹ Там само, арк. 21.

димир Колкунов ³⁴, – тісним і невеликим був Київ століття тому.

Легко побачити, що рухи ці відбувалися все одно в радіусі 10–15 хвилин пішки від університету, що було важливо, адже була можливість потрапити в лабораторію в будь-який час. Саме в цей період (1910–1913) Володимир Немінський зробив свої видатні вимірювання спонтанних і стимульованих потенціалів головного мозку собаки й жаби під керівництвом професора кафедри фізіології Василя Чаговця. У 1915 році Немінський вирішив, що його знань із фізики, хімії та біології недостатньо для наукової кар'єри, а тому скористався правом випускника фізико-математичного факультету вступити до медичного факультету Університету святого Володимира одразу на третій курс. Паралельно у 1909–1910 роках Немінський викладав природознавство й географію у заснованій напередодні Шостій гімназії на Лук'янівці (тоді вулиця Велика Дорогожицька, 50, нині – вулиця Юрія Ілленка, 16). З 1912 року він викладав у Київському реальному училищі на вул. Великій Житомирській, 2–11 хімію, а з 1913 – природознавство (принаймні до 1917 р.).

Закінчивши медичний факультет із відзнакою 1917 р., Немінський пішов добровольцем до шпиталю Всеросійського союзу міст. У Києві наприкінці 1916 р. працювали

дев'ять шпиталів ³⁵; на допиті ³⁶ вчений розповів, що він працював у 3-му перев'язувальному пункті, який розташовувався у «старих казармах». Можливо, мова йде про Миколаївські казарми (Арсенальна площа). Згідно з даними К. Бикова, Немінський паралельно почав дослідження механізмів явища втоми в лабораторії загальної патології медичного факультету, якою тоді завідував Володимир Ліндеман (розташовувалася на вулиці Фундуклеєвській, 37, нині – Б. Хмельницького, Музей медицини). Результати цього дослідження так і не було опубліковано ³⁷.

Політичні погляди Володимира Немінського під час Української революції залишаються невідомими. У кримінальній справі слідчий стверджує ³⁸, що декілька сторінок щоденника Немінського періоду 1919–1920 рр. було знищено пізніше. Можна припустити, що його позиція була принаймні антибільшовистською. Дивно було б очікувати іншого, адже під час захоплення міста червоними в лютому 1919 р. був розстріляний дядько Володимира Микола. Того ж року більшовики залучили Немінського до боротьби з тифом. У стенограмі допиту є такі слова професора у відповідь на запитання слідчого: «...был призван – Вами – на военную службу. Получил задание по физиологической части – по изучению сыпного тифа» ³⁹. Висипний тиф у той час вивчала

лабораторія у Бактеріологічному інституті на Протасовому Яру (нині – вулиця Миколи Амосова, 5а), яким завідував уже згаданий Володимир Ліндеман, отже, цілком імовірно, що співпраця вчених тривала. Під час допиту Немінському поставили у провину, що він не залишив Київ після приходу білогвардійців, на що науковець відповів, що не бачив для себе небезпеки. К. Биков зазначає, що в грудні 1919 р. радянська влада, яка повернулася до Києва, мобілізувала Немінського лікарем-ординатором шпиталю 12-ї армії, паралельно призначивши членом Всеукраїнської надзвичайної комісії із боротьби з висипним тифом («Чрезсыптитиф»). Там Володимир захворів на тиф і був демобілізований⁴⁰.

У травні–червні 1920 р. більшовики знову втратили контроль над Києвом. Доля Володимира Немінського в цей час невідома, зокрема не встановлені адреси, за якими він мешкав. У стенограмі допитів є згадка, що він безуспішно клопотав щодо денационалізації його будинку. Імовірно, йдеться про частину власності його батьків. Долю самих батьків також не встановлено. За словами Немінського на допиті, його брат Павло служив у караульній роті Червоної армії та зник безвісти⁴¹.

У червні 1920 р., тобто після остаточного встановлення радянської влади, він став викладачем кафедри фізіології агрономічного факультету Київського політехнічного інсти-

туту (КПІ, нині – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського). Принаймні з цього часу він відомий як Володимир Правдич-Немінський. До прізвища він додав назву родового герба Немінських, найпевніше, для того, щоб не асоціюватися з розстріляним дядьком. Із кримінальної справи відомо, що вже в 1920–1921 чи 1922 рр. була спроба вислати або перевести Правдича-Немінського з Києва до Харкова: *«В 1920–21 г. – профобр предложил 7 проф[ессорам] и преподав[ателям]. в личном прошении на имя каждого, перейти на службу в другие города. Мне лично – предложено было приехать в наробраз для получения назначения. Завед. губнаробраз, т. Шрайбер – издал приказ [нерозбірливо] профессор высылался из гор[ода] Киева от чтения лекц[ий] – В приказе слово “высылающих” было зачеркнуто и было написано “переводился”... Надпись была сделана не почерком Шрайбера. Исправление это не было оговорено»*⁴². Також він повідомив слідчому, що радянська влада його вже арештовувала на початку 1920-х, хоча його слідчої справи того періоду знайти поки не вдалося. Відомо, що 1922 р. ім'я Правдича-Немінського згадувалося серед «реакційної професури» Київської губернії поряд із його колегами Шапошниковим і Колкуновим⁴³.

⁴⁰ Биков, К. М. Владимир Владимирович Правдич-Неминский, 6.

⁴¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 21.

⁴² Там само, арк. 24 зв.

⁴³ Архірейський, Д., & Ченцов, В. (2000). Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр. і погляд на проблему крізь архівні джерела. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ, 2/4, 3–55* (Центральний архів ФСБ РФ, ф. 2, оп. 2, спр. 63, арк. 75).

⁴⁴ Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання. (2004). (Кн. 1: Київ. Ч. 2: М-С). Київ, 948.

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 32.

За свідченнями на допиті, у 1920–1926 рр. професор мешкав спочатку в одному з будинків на території Політехнічного інституту, а потім переїхав до іншої квартири. Загалом у КПІ на Брест-Литовському шосе було п'ять житлових будинків. Поруч мешкали його колеги, що він їх визнав своїм колом на допиті: професор агрономії Володимир Колкунов (житловий будинок № 2, квартира 18), бібліотекар Пундак (?), професор хімії Дмитро Добросердов (будинок № 5, переїхав до Одеси 1923 р.), професор металургії Василь Іжевський (певний час принаймні у 1910-х проживав у будинку № 2, квартира 22, помер 1926 р.), хімік і колишній керівник професор Володимир Плотников (будинок № 5), академік-хімік Володимир Шапошников ⁴⁴. Заходили до квартири й професор металургії Є. П. Бабич із дружиною. У квартирі 4 будинку № 1 мешкала родина професора математики Василя Єрмакова, який помер 1922 р., а з його донькою Ніною був одружений інший знайомий Немінського – Станіслав Непокойчицький, з яким професора пов'язує спільна кримінальна справа. За даними слідства, він також був близьким до професора тваринництва Василя Устьянцева, який мешкав у квартирі 26 будинку № 2. Отже, можна з певною часткою імовірності припустити, що Правдич-Немінський мешкав у будинку № 2 або № 5. Автор цієї публікації схиляється до

версії про будинок № 2, оскільки з Плотниковим і Добросердовим із № 5 (і Шапошниковим) Немінський був знайомий ще з часів навчання на кафедрі хімії у 1907–1908 рр., а от інші його колеги мешкали дуже щільно в будинку № 2: у квартирах 18, 22 і 26. Можна припустити, що Правдич-Немінський мешкав і в будинку № 1 (наприклад, до чи після зміни квартири): він був знайомий із Непокойчицьким, який не працював у КПІ, тож, дуже ймовірно, що вони були сусідами.

З вересня 1922 р. агрономічний факультет було перетворено на Київський сільськогосподарський інститут (КСГІ), а 1926 р. нова установа повністю відокремилася від КПІ. У 1924 році до квартири Правдичів-Немінських, де професор мешкав із дружиною та двома доньками, підселили студента-комуніста Едельштейна. Останній привів із собою ще й дівчину, яка, на думку науковця, була сексотом ДПУ. Після численних побутових конфліктів родина Правдичів-Немінських отримала нову квартиру в іншому будинку КПІ. Проте невдовзі цей будинок передали на баланс КСГІ, а професора почали виживати звідти. Попри виграні суди та підтримку ректора КПІ Вікторина Боброва, Немінських все-таки позбавили квартири ⁴⁵.

Безхатнім професору не дала лишитися ВУАН. Йому надали квартиру як співробітникові Академії в будинку на Овруцькій, 6, де

Рис. 3. Будинок № 6 по вулиці Овруцькій, остання адреса Володимира Правдича-Немінського в Києві. Фото 2016 р.

⁴⁶ Balinsky, V. I. Memoirs, 79.

⁴⁷ Довгалюк, І. (2015). Фонографічні записи української народної музики у Берлінському фонограмархіві. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка*, 37, 17–28.

⁴⁸ Шмальгаузен, І. І. (1926). Біологічний Інститут Української Академії Наук. *Збірник праць Біологічного Інституту*, 1, 1–4.

⁴⁹ Про премію згадує К. Биков і всі інші джерела, які на нього спираються. Що це за премія, встановити поки не вдалося. Однак у листі до ОДПУ 1931 р. з Архангельська Правдич-Немінський згадує про дві премії, одна з яких, напевно, ця.

також мешкали інші співробітники, зокрема Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач-Драгоманова) (рис. 3). Завдяки пам'яті про матір Лесі Українки будинок вдалося врятувати від знесення 1980 р., тому він зберігся, нині там розташоване посольство Лівії в Україні. У ВУАН Правдич-Немінський працював принаймні з 1923 р., коли його запросив одним із трьох співробітників до свого Біологічного інституту академік Федір Омельченко. Створений у складі Українського наукового товариства, а в липні 1921 р. переданий до складу Другого, або Фізико-математичного відділу ВУАН цей інститут займав 9-кімнатну квартиру самого академіка Омельченка в будинку на вулиці Володимирській, 37. Як розповідає у своїх мемуарах тодішній студент академіка Івана Шмальгаузена Борис Балінський, після смерті Омельченка 1924 р. в інституті працювали лише Правдич-Немінський і Олександр Сковорода-Зачиняєв, причому обидва бували там рідко, а робили свої дослідження деінде. За словами Балінського, який явно передає настрій свого керівника, «вони не були видатними науковцями»⁴⁶. Цікавою персоною, що варта окремого дослідження, був Сковорода-Зачиняєв (1877–1936). Учитель і редактор педагогічного журналу в Санкт-Петербурзі між 1900 та 1917 рр., Олександр Іванович Зачиняєв мав українське походження і досліджував укра-

їнську й російську етнографію, зокрема зібрав звукозаписи коломийок із сіл початку ХХ ст. Після революції 1917 р. він додав до свого прізвища префікс «Сковорода» й опинився в Україні, де викладав у низці вишів, а також працював у Біологічному інституті. Імовірно, був короткочасно репресований, а в першій половині 1930-х рр. був першим завідувачем кафедри фізіології Вінницького медінституту⁴⁷.

Скорочення штатів ВУАН за наказом Наркомпросу УСРР від 1925 р. призвело до зменшення Біологічного інституту з трьох ставок до двох⁴⁸. Напевно, новий директор Біологічного інституту Іван Шмальгаузен не дуже прагнув зберегти науковця з іншими науковими інтересами, тому Правдичу-Немінському місця в цій установі після 1925 р. не знайшлося. Двома роками пізніше Шмальгаузен виклопотав і для Сковороди-Зачиняєва окрему лабораторію, перебудувавши інститут повністю під свої теми еволюції та біології розвитку. Не пропав і Правдич-Немінський: з 1926 р. він працював у Другому відділі ВУАН на посаді штатного наукового співробітника для особливих доручень. Допомогла йому, вочевидь, і виграна 1926 р. на конкурсі ВУАН премія імені Мечникова⁴⁹.

У 1929 році в Києві на вулиці Відрадній, 8 (нині – Майбороди) відкрився Український інститут охорони материнства і дитинства.

⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 32.

⁵¹ Там само, арк. 28.

⁵² Рашковский, А. (2012). Выдающийся нейрофизиолог и читатель Герценки. *Блоги журнала «7 искусств»*. Retrieved from <https://blogs.7iskusstv.com/?p=17869>.

⁵³ Быков, К. М. Владимир Владимирович Правдич-Неминский, 6.

Правдич-Немінський працював там у фізико-хімічному відділі (зовсім близько від дому). Однак хмари вже згустилися над професором.

Якщо в 1920–1922 рр. він намагався утриматися в Києві, то за кілька років життя стало вже нестерпним. У справі ⁵⁰ наведено цитату зі щоденника науковця, де він скаржиться на владу якогось Дудникова, партійного адміністратора у КПІ. У справі Правдича-Немінського є лист-відповідь професора-фізіолога Василя Болдирева ⁵¹, учня Івана Павлова, який працював тоді у власному дослідницькому інституті в американському штаті Мічиган. Як впливає з відповіді, Правдич-Немінський звертався до Болдирева з проханням допомогти переїхати до Сполучених Штатів. Болдирев відповів позитивно, але зазначив, що не має засобів організувати переїзд і сприяти отриманню візи. Вочевидь Правдич-Немінський безуспішно клопотав і про виїзд до Німеччини, про що він згадує у свідченнях по справі. О. Рашковський повідомляє, що 1926 р. Правдича-Немінського було обрано професором Пермського університету ⁵². За даними К. Бикова, які підтверджують відповіді науковця на допитах, восени 1929 р. Правдич-Немінський був обраний професором кафедри фізіології Томського університету. Хоча деталі цих посадових переміщень

невідомі, ймовірно, участь у різноманітних конкурсах і подання на офіційні звання були своєрідним захистом професора від тиску. Того ж 1929 р. рішенням Народного комісаріату освіти РРФСР Правдичу-Немінському було надано звання професора фізіології, а на Всеукраїнському конкурсі наукових праць в Харкові він виграв Премію імені В. Я. Данилевського ⁵³.

Ще однією можливою причиною бажання залишити Київ була родинна трагедія, про що можна припустити із даних кримінальної справи. Слідчий ОДПУ Яків Спіноза дуже активно намагався «прив'язати» Правдича-Немінського до вже засудженого за антирадянську діяльність лікаря-психіатра Миколи Зинов'єва-Іконникова (1900–1938). Однак професор, схоже, розгадав задум слідчого, а тому давав дуже скупі свідчення про це, підкреслюючи своє негативне ставлення до цього лікаря. Більш-менш точно можна стверджувати, що Зинов'єв-Іконников був студентом Немінського в Першому реальному училищі, а потім вони підтримували знайомство. Імовірно також, що Зинов'єв-Іконников приятелював із його дочкою. Компрометуючим фактором для професора була релігійність його колишнього учня: Микола був християнином та активним учасником християнських гуртків. На допиті Правдич-Немінський стверджував, що його доч-

⁵⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 13364, арк. 31–35.

⁵⁵ Там само, арк. 27.

⁵⁶ Запис у телефонній книзі м. Санкт-Петербурга (<http://nomer-org.website>), який збігається із записом на платформі MyFamily; спроби зв'язатися з родичами Т. В. Правдич-Немінської були невдалими.

⁵⁷ Державний архів м. Києва, ф. Р-1654, оп. 1899/12/31 «Фонд і меморіальний центр Голокосту "Бабин Яр"». Retrieved from <https://babynyar.org/ua/about>.

ка один раз була на такому гуртку, де читали Євангеліє, а він як батько заборонив їй ходити вдруге. Утім, це не завадило слідчому в заключній постанові звинуватити професора у зв'язках із нелегальними християнськими гуртками⁵⁴.

У наведеному у справі витягу зі щоденника Правдича-Немінського є запис за листопад 1926 р.⁵⁵: *«Вечером был у меня Зиновьев-Иконников. Эти два дня я болел и плохо и мало работал.*

Вечером был у нас Зиновьев-Ик. /как выяснилось 19/XI с тем, чтобы подготовить брачную регистрацию в ЗАГС'е Н... со ст. Мих. Ив. Белоусом.

18/XI Состоялась без нашего ведома эта регистрация в присутствии Зиновьева-Иконникова и Толмачева. Я просидел этот день дома и было пасмурно и чувствовал себя плохо. Сам ездил к зубному врачу. Тишка кашляет».

Отже, імовірно, старша дочка Правдича-Немінського Н. (Ніна? Наталія? Надія?) одружилася таємно від батьків зі студентом Михайлом Івановичем Білоусом 18 листопада 1926 р., свідками були Зинов'єв-Іконников та невідомий Толмачов. Окрім шлюбної реєстрації за наполяганням Зинов'єва-Іконникова відбувся й обряд православного вінчання. Тишка – імовірно, родинне прізвище іншої, молодшої доньки Тетяни (за неточними да-

ними, народилась 25 травня 1919 р.⁵⁶), яка захистила 1951 р. дисертацію кандидата біологічних наук «Влияние новокаина на передачу возбуждения в верхнем шейном симпатическом ганглии» в Інституті хірургії ім. О. В. Вишневського. Пошук реєстрації у матеріалах київських ЗАГСів, які зберігаються в Державному архіві міста Київ, результатів не мав⁵⁷.

А з відповідей Правдича-Немінського на допиті стає зрозуміло, що дочка померла, батьки розпочали справу проти лікаря, який її лікував, а Зинов'єв нібито відмовляв їх від переслідування винного. Зинов'єва заарештували у липні 1929 р., отже, дочка Н. померла десь між кінцем 1926 р. і серединою 1929 р. Де розташована її могила, наразі невідомо (рис. 4).

Рис. 4. Фотографія Володимира Правдича-Немінського під час слідства в листопаді–грудні 1929 р.

⁵⁸ Іскорко-Гнатенко, В. М. (2019). Сторінками київського життя Олени Пчілки (до 170-річчя від дня народження). *Слово і Час*, 7, 33–52.

⁵⁹ Бажан, О. (2011). Репресивна діяльність органів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр. З *архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (36), 156–234.

⁶⁰ Спіноза Яків Іонович. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Retrieved from <https://martyrology.org.ua/record/125792>.

Так чи так, але до Томська Правдичу-Немінському поїхати не вдалося, у листі до ОДПУ 1931 р. він називає причиною цього саме арешт – 5 листопада 1929 р. у квартирі 2 на вулиці Овруцькій. Арешт проводив уповноважений особливого відділу 14-го стрілецького корпусу Тротт. Свідком трусу був представник домового управління Шереметьєвський Хома (?) Павлович. Ще 17 серпня того ж року такий самий обшук і спробу арешту було здійснено стосовно його колеги з ВУАН та сусідки з квартири 4 Олени Пчілки – матері Лесі Українки ⁵⁸. Правдича-Немінського відвезли на Липську, 16, до Київського окружного відділу ОДПУ. Слідство тривало майже два місяці, допитував його уповноважений секретного відділу Київського окружного відділу ОДПУ ⁵⁹ Яків Спіноза. За успішну роботу у 1933 р. він був уже старшим уповноваженим, а загинув у вересні 1941 р. на фронті лейтенантом держбезпеки ⁶⁰. Справу Правдича-Немінського було об'єднано зі справою його сусіда з КПП Станіслава Непокойчицького, колишнього офіцера царської армії, який працював інженером у Дніпровському пароплаванні. У справі згадуються імена професорів Устьянцева, Колкунова, академіка Шмальгаузена, лікаря Зинов'єва-Іконникова. Обох обвинувачених було засуджено до 5 років концтабору за статтю 54-10 Карного кодексу

УСРР. Прокурор замінив Правдичу-Немінському термін на 3 роки заслання в Архангельську область. Щонайменше два місяці професора утримували у Київському БУПР № 2-ц на бульварі Шевченка, 27, а в лютому 1930 р. він залишив Київ назавжди.

Коротко переповімо його подальшу долю. У 1930–1931 рр. Володимир Правдич-Немінський працював лікарем на засланні в Архангельську. Після звільнення був професором кафедри Вологодського ветеринарного інституту, невдовзі був звільнений звідти як ворожий елемент. У 1933 році завідував кафедрою фізіології новоствореного В'ятського зооветеринарного інституту, але не пізніше 1935 р. був знову звільнений за доносом директора Вологодського ветінституту. Де він мешкав у 1935–1938 рр., невідомо. У 1939/1940 навчальному році Правдич-Немінський повернувся в Україну: працював у Полтавському сільськогосподарському інституті. У 1940–1941 був завідувачем кафедри фізіології людини й тварин новоствореного Петрозаводського державного університету в Карелії. За невідтвердженими даними, завідував кафедрою фізіології Саратовського університету в 1941–1944 рр. Наприкінці 1940-х був частково реабілітований і в 1949–1952 рр. завідував лабораторією фізіології і електроцеребрографії при Академії наук СРСР у Москві. Звісно, всі ці нега-

⁶¹ Київ інтерактивний 1916 року. Центр міської історії. Retrieved from <https://kyiv.lvivcenter.org/about-project/>.

разди позначалися на науковій роботі, низка рукописів наукових прав ученого лишилися неопублікованими.

Отже, завдяки зібраному матеріалу виявлено 23 адреси в Києві, які пов'язані з перебуванням Володимира Правдича-Немінського (таблиця). Це будинки його батьків у історичному центрі Києва (Малопідвальна, 9, Малопідвальна, 17, Михайлівська, 17, Михайлівський пров., 2, Мала Васильківська (Шота Руставелі), 5, Прозорівська (Еспланадна), 6) та у Пущі-Водиці, орендовані помешкання часів молодості (Мала Володимирська (Олеся Гончара), 92, Мала Володимирська, 58, Львівська (Січових стрільців), 37, Пироговська, 10, Нестерівська (Івана Франка), 26, Святославська (Липинського), 14), службові помешкання (Брест-Литовське шосе (просп. Перемоги) та Овруцька, 6), місця роботи й навчання (Перша гімназія, Реальне училище, кафедра фізіології, лабораторія загальної патології, Бактеріологічний інститут, КПП і КСПІ, Біологічний інститут ВУАН, Інститут материнства й дитинства) і, нарешті, місця допитів і арешту на Липській, 16 та бульварі Шевченка, 27. Значну частину цих будівель зруйновано, однак деякі збереглися дотепер, тож на них варто встановити меморіальні дошки чи таблички, щоб увічнити пам'ять про видатного нейрофізіолога. Зокрема, потрібно відновити меморіальну дошку Олені

Пчілці на будинку по Овруцькій, 6, і поруч вшанувати її сусіда-науковця.

Наявних матеріалів достатньо для створення екскурсійного маршруту та/чи онлайн-проекту, який би висвітлював шлях молодого науковця в дореволюційному місті, а також труднощі життя професора в радянському Києві.

Вочевидь несправедливим є той факт, що ім'я Правдича-Немінського не згадано у Зводі пам'яток історії та культури Києва (там фігурує лише його батько В. Немінський, як власник будинку на Михайлівській), і ця публікація може бути джерелом для такого доповнення в майбутньому. Маючи вдалий приклад проекту «Інтерактивний Київ 1916 року»⁶¹ з описом основних громадських місць тогочасного Києва, варто вписати в цей ландшафт і долі відомих киян, насамперед науковців, лікарів, митців. Окрім фундаментально наукового інтересу такі мапи можна використовувати для музейно-просвітницької діяльності як у межах міста, так і для його окремих частин. Автору лишається тільки мріяти, щоб у Києві з'явилися урбаноніми на честь видатного фізіолога та нейронауковця.

Утім, ця праця є початковою і не заповнює всіх лакун у київському періоді біографії Правдича-Немінського. Дуже мало відомо про його життя до 22 років у Києві,

⁶² Курсивом виділено адреси будівель, які збереглися станом на 2021 р.

невідомі його адреси з 1917 до 1921 р., не визначено точного місця помешкання на території КПІ, невідомо, в якому шпиталі він працював під час Першої світової й російсько-української війни 1918–1921 рр. Неповними й ненадійними є дані щодо роботи на кафедрі загальної патології та в Київському бактеріологічному інституті. Потребують детальнішого аналізу його зв'язки з науковцями КПІ, КСГІ, сусідами з ВУАН. Невідомими є точна дата й обставини одруження, походження його дружини. Насамкінець, лишається питання щодо імені його першої

дочки та місця її поховання, як і можливості виявлення її нащадків. Важливу інформацію можуть зберігати архівні документи гімназії, училища та наукових закладів, у яких працював Володимир Правдич-Немінський, що розпорошені по різних архівних установах.

Ця публікація ще раз демонструє складність реконструкції біографії навіть визначних мешканців Києва, пам'ять про яких знищувала радянська влада, а також необхідність подальшої праці з відновлення пам'яті та популяризації її серед спеціалістів і широкої громадськості.

Таблиця

Періодизація життя Володимира Правдича-Немінського в Києві

Періодизація	Помешкання	Додаткові адреси	Навчання/робота	Інші робочі адреси
Раннє дитинство, 1879–1881	Невідомо			
Раннє дитинство, 1882	Малопідвальна, 9			
Раннє дитинство, 1883–1887	Імовірно, Малопідвальна, 9 або 17			
Раннє дитинство, 1888–1892	Малопідвальна, 17			
Навчання в гімназії, 1893–1901	Малопідвальна, 17	<i>Михайлівська, 17/2 ⁶²</i>	<i>Перша гімназія, Бібиковський бульвар, 14</i>	

Навчання в університеті, 1903–1905	Малопідвальна, 17	Мала Васильківська, 5, Прозорівська, 6	<i>Університет святого Володимира, Володимирська 58</i>	
Навчання в університеті, 1906	<i>Мала Володимирська, 92 (оренда)</i>	Малопідвальна, 17		
Навчання в університеті, 1907	Мала Васильківська 5			
Асистент лабораторії фізіології, 1908	?	Малопідвальна, 17, Мала Васильківська, 5, Прозорівська, 6		
Асистент лабораторії фізіології, 1909	Мала Володимирська 58 (оренда)			<i>Шоста гімназія, Велика Дорогожицька, 50</i>
Асистент лабораторії фізіології, 1910	Львівська, 37 (оренда)			
Асистент лабораторії фізіології, 1911				<i>Реальне училище, Велика Житомирська, 2–11</i>
Асистент лабораторії фізіології, 1912	Пироговська, 10 (оренда)			
Асистент/студент медичного факультету, 1913–1915	<i>Нестерівська, 26 (оренда)</i>			
Студент медичного факультету, 1916	<i>Святославська, 14 (оренда)</i>	Малопідвальна, 17, Мала Васильківська, 5, Прозорівська, 6; Пуща-Водиця, Гоголя, 166/167		
Студент медичного факультету, 1917	?			
Лікар, 1918–1920	?		Лабораторія загальної патології, Фундуклеївська, 37	<i>Бактеріологічний інститут, Протасів яр, 5а</i> Невідомий шпиталь, ?

Викладач КПІ, 1921–1926	<i>Брест-Литовський проспект, кампус КПІ, невідомий будинок</i>		КПІ/КСГІ, Брест-Литовський проспект	Біологічний інститут Омельченка, <i>Володимирська, 37</i> (1923–1925)
Співробітник ВУАН, 1927–1929	<i>Овруцька, 6, кв. 2</i>		Український інститут охорони материнства і дитинства, <i>Відрадна, 8</i> (1929)	
Арешт, 1929–1930	БУПР № 2ц, <i>бульвар Шевченка, 27</i>			Київське окружне ОДПУ, <i>Липська, 16</i>

Подяки

Автор висловлює глибоку вдячність усім, хто допомагав підготувати публікацію цього дослідження, зокрема Віталію Скальському, Сергію Гіріку та Сергію Білоконю – за важливі уточнення щодо київської географії, Оксані Юрковій та Ксенії Гулак – за цінні поради, а також Сергію Водотиці – за критичні зауваження під час обговорення статті. Вдячний Тетяні Водотиці за повідомлення про створення журналу «МІКС» на засіданні Ради молодих вчених відділення історії, філософії і літератури НАН України в далекому 2016 р. Це дослідження ініційовано й частково профінансовано в рамках історичного проекту, підтриманого Федерацією європейських товариств нейронаук у 2016 р. (FENS History Online Project 2016 grant).

References

- Adres-kalendar' Kievskoy gubernii na 1888 god s adresami kvartir i alfavitnym ukazatelem familij.* (1888). Kiev [in Russian].
- Arhyreis'kiy, D., & Chentsov, V. (2000). Antyradians'ka natsional'na opozytsiya v USSR v 20-ti rr. i poglyad na problemu kriz' arhivni dzherela. *Z arhyviv VUChK-GPU-NKVD-KGB, 2/4*, 3–55 [in Ukrainian].
- Balinsky, B. I. (2009). *Memoirs*. Global Print.
- Bazhan, O. (2011). Represyvna diyal'nist' organiv VUChK-DPU-NKVS-KDB na Kyivshchini u 1919–1980-ti rr. *Z arhyviv VUChK-GPU-NKVD-KGB, 1* (36), 156–234 [in Ukrainian].
- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1906). *Ves' Kiev: adresnaja i spravochnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1907). *Ves' Kiev: adresnaja i spravochnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1909). *Ves' Kiev: adresnaja i spravochnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1910). *Ves' Kiev: adresnaja i spravochnaja kniga*. Kiev [in Russian].

- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1911). *Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1913). *Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Boguslavskij, S. M. (Ed.). (1914). *Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Boldyriev, O. (2016) *Pravdych-Neminsky (1879-1952): first EEG and struggle for neuroscience research*. Moya nauka. Retrieved from <https://my.science.ua/pravdych-neminsky>
- Bykov, K. M. (1958). Vladimir Vladimirovich Pravdich-Neminskiy. In *Electrotserbrografiya, elektromiografiya I znachenije ionov ammoniya v zhiznennyh protsessah organisma* (pp. 5–16). Leningrad [in Russian].
- Davidov, D. Ja. (Ed.). (1899). *Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva, f. R-1654, op. 1899/12/31 “Fond i memorialnyi tsentr Holokostu «Babyn Yar»”. Retrieved from <https://babynyar.org/ua/about>.
- Donik, O. M. (2014). Vserosiys'kiy zems'kyi soyuz v Ukrayini: struktura, napriamy ta rezultaty diyal'nosti. *Ukrayins'kyi istorychnyi zhurnal*, 3, 22–37 [in Ukrainian].
- Dovhaliuk, I. (2015). Fonografichni zapysy ukrayins'koyi narodnoyi muzyky u Berlins'komu fonogramarhivi. *Naukovi zbirky L'vivs'koyi natsional'noyi muzychnoyi akademiyi im. M. V. Lysenka*, 37, 17–28 [in Ukrainian].
- Gerasimova, L. I., Lupandin, Yu. V., & Meygal, A. Yu. (2013). Pamiati neirofiziologa V. V. Pravdicha-Neminskogo. *Uchonyie zapiski Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta. Biologichskie nauki*, 2 (131), 372–384 [in Russian].
- Halaychuk, A. M., & Vorontsov, I. N. (1987). *Kiev. Stranitsy memorialnoy letopisi*. Kiev [in Russian].
- Iskorko-Gnatenko, V. M. (2019). Storinkamy kyivskogo zhyttia Oleny Pchilky (do 170-richchia vid dnia narodzhennia). *Slovo i Chas*, 7, 33–52 [in Ukrainian].
- Kovbasiuk, Yu. V, et al. (Ed.). (2012). *Derzhavne upravlinnia* (Vol. 1). Kyiv; Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Kyiv interaktyvnyi 1916 roku. Tsentr mis'koyi istoriit. <https://kyiv.lvivcenter.org/about-project/> [in Ukrainian].
- Mayevskiy, B. (1998). Dognat' uhodiashchiy poesd. *Zerkalo nedeli*, 45 [in Russian].
- Petrov, I. D. (Ed.). (1900). *Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Professor V. V. Pravdich-Neminskiy (k 100-letiju so dnja rozhdenija). (1979). *Nejrofiziologija*, 11, 293–294 [in Russian]. <https://doi.org/10.1007/BF01066661>
- Radominskij, M. A. (Ed.). (1901). *Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga*. Kiev [in Russian].
- Rashkovskii, A. (2012). Vydavushchysia neirofiziolog I chitalel' Gertsenki. Blogi zhurnala “7 iskusstv”. Retrieved from <https://blogs.7iskusstv.com/?p=17869> [in Russian].
- Shmalhauzen, I. I. (1926). Biolohichniy Instytut Ukrayins'koyi Akademiyi Nauk. *Zbirnyk prats' Biologichnogo Instytutu*, 1, 1–4 [in Ukrainian].
- Spinoza Yakiz Ionovych. Natsionalnyi musey istorii Ukrayiny u Druhiy svitoviy viyni. <https://martyrology.org.ua/record/125792> [in Ukrainian].
- Taranovskiy, N. (Ed.). (1882). *1-e pribavlenie k putevoditeliu “Kiev I ego okresnosti”: ulitsy, domovladel'tsy i nomera ih domov vo vseh vos'mi chastiah goroda Kieva c ego predmest'yami*. Kiev [in Russian].
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh orhanizatsii, f. 263, op. 1, spr. 13364.
- Varyvoda, K. S. (2015). *Stanovlennia i rozvytok elektrofiziologii v Ukraini (kinets' XIX – persha polovyna XX stolittia)* (2015). (Dys. kand. ist. nauk). DVNZ “Pereiaslav-Khmelnyskyi derzh. ped. un-t im. Hryhoriia Skovorody” [in Ukrainian].

Vasil'yev, K. K. & Borodulin, V. I. (2019). Materialy dlja biografii lidera terapevticheskoy nauki Ukrainy F. G. Janovskogo (1860–1928). *Shidno-Evropeys'kyi zhurnal vnutrishn'oyi i simeynoyi medytsyny*, 1, 63–73 [in Russian].

Vorontsov, D. S., Nikitin, V. M., & Sierkov, P. M. (1959). *Narysy z istorii fiziologii na Ukraini*. Kyiv [in

Ukrainian].

Yurkova, O. V. (2016). Svitlyna z yuvileyu M. Grushevs'kogo 1926 r.: problemy atrybutsii. *Ukrayins'kyi istorychnyi zhurnal*, 6, 24 [in Ukrainian].

Zvid pamyatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia. (2004). 2011). (Book 1: Kyiv, Ch. 2, 3). Kyiv [in Ukrainian].

Oleksii Boldyriev

KYIV ADDRESSES OF VOLODYMYR PRAVDYCH-NEMINSKI

Biography of Ukrainian neuroscientist and physiologist Volodymyr Pravdych-Neminski (1878-1952) is not known well despite his pioneering research on mammal electroencephalography. Historiographic review shows low interest of previous researchers in his private life history as his detainment, exile and forecoming repressions by Soviet state security organs made this topic dangerous. In this study the widest to date material on his Kyiv period of life was collected and analyzed. Historical addresses in Kyiv connected to Pravdych-Neminski are described: his parents' real estate, rented and office accommodations, working and teaching institutions. His closest relatives were parents Volodymyr and Anna, uncle Nicolas, brother Pavlo. Some unknown facts of his private life are uncovered, i.e. his marriage in 1906 or 1907 with Oleksandra Ludvigivna, secret marriage and death of his second daughter, everyday life details. This work also shows Pravdych-Neminsky close circle in Kyiv Polytechnics and Ukrainian Academy of Sciences. Newly found and studied archived criminal case of 1929 is an important source of historical data for Pravdych-Neminski life story. Together these findings improve our knowledge of his biography. It is highly important to preserve historical memory of this prominent Kyiv citizen and researcher.

Keywords: history of science, Kyiv, Volodymyr Pravdych-Neminski, Kyiv addresses, repressed scientists, neurobiologists, biographies.